

Научно-образовательный электронный журнал

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ

**Выпуск №22 (том 4)
(январь, 2022)**

Международный научно-образовательный
электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»

УДК 37

ББК 94

**Международный научно-образовательный электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №22 (том 4) (январь,
2022). Дата выхода в свет: 31.01.2022.**

Сборник содержит научные статьи отечественных и зарубежных авторов по экономическим, техническим, философским, юридическим и другим наукам.

Миссия научно-образовательного электронного журнала «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» состоит в поддержке интереса читателей к оригинальным исследованиям и инновационным подходам в различных тематических направлениях, которые способствуют распространению лучшей отечественной и зарубежной практики в интернет пространстве.

Целевая аудитория журнала охватывает работников сферы образования (воспитателей, педагогов, учителей, руководителей кружков) и школьников, интересующихся вопросами, освещаемыми в журнале.

Материалы публикуются в авторской редакции. За соблюдение законов об интеллектуальной собственности и за содержание статей ответственность несут авторы статей. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов статей. При использовании и заимствовании материалов ссылка на издание обязательна.

© ООО «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»

© Коллектив авторов

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Пестерев С.В. – гл. редактор, отв. за выпуск

Батурин Сергей Петрович	кандидат исторических наук, доцент
Боброва Людмила Владимировна	кандидат технических наук, доцент
Богданова Татьяна Владимировна	кандидат филологических наук, доцент
Демьянова Людмила Михайловна	кандидат медицинских наук, доцент
Еремеева Людмила Эмировна	кандидат технических наук, доцент
Засядько Константин Иванович	доктор медицинских наук, профессор
Колесников Олег Михайлович	кандидат физико-математических наук, доцент
Коробейникова Екатерина Викторовна	кандидат экономических наук, доцент
Ланцева Татьяна Георгиевна	кандидат экономических наук, доцент
Нобель Артем Робертович	кандидат юридических наук, доцент
Ноздрина Наталья Александровна	кандидат педагогических наук, доцент
Павлов Евгений Владимирович	кандидат исторических наук, доцент
Петрова Юлия Валентиновна	кандидат биологических наук, доцент
Попов Сергей Викторович	доктор юридических наук, профессор
Табашникова Ольга Львовна	кандидат экономических наук, доцент
Тюрин Александр Николаевич	кандидат географических наук, доцент
Усубалиева Айнура Абдыжапаровна	кандидат социологических наук, доцент
Фаттахова Ольга Михайловна	кандидат технических наук, доцент

Raxmatova Dilnavoz Abdimuradovna	
CHET TILINI O'RGANISHNING MUHIM JIHATLARI Raxmatova Uvaysiy Abdimurodovna	782
ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ РИСКА ХРОНИЧЕСКОЙ ИШЕМИИ НИЖНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ Рузметова И.А., Бахтиёрова У.А.	788
ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA KOMPYUTER TARMOQLARIDAN FOYDALANISHNING MUHIM JIHATLARI Xudayberganova Muxayyo Sobirovna	793
CHILDREN LITERATURE Xudayberganova Oydin Zokirovna	797
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ УРОКА Ахмедова Лобар Холматовна	800
МУЗЕЙ ФОНДЛАРИ АХБОРОТЛАШ ВА ЭЛЕКТРОН АРХИВ МАНБАЛАРИНИ ЯРАТИШ МАСАЛАЛАРИ Жаббарова Мохичехра Тулкинжоновна	804
РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ПЕСЕН Халикова Феруза Гафуржановна	811
ХУСУСИЙ СЕКТОРГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРИНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ВА РАҒБАТЛАНТИРИШ Адилова Г. Дж., Қосимова Лола	817
РОЛЬ ЗАДАЧИ В МАТЕМАТИЧЕСКОМ ЗНАНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ Исманова Г.Г., Омонбекова Нозимахон	825
PSIXOLOGIYADA SHAXS TUSHUNCHASINING DUNYOGA KELISHI VA SHAKLLANISHI Do'sjonova Nilufar Rustam qizi, Baxtiyorova Munira Mansur qizi	828
АҲМАД ДОНИШ ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ ФИДОЙИСИ (XIX АСР ОХИРИ-XX АСР БИРИНЧИ ЧОРАГИДА) Ахмадов Олимжон Шодмонович	842
INGLIZ TILIDA G'AZNACHILIKKA OID TERMINLARNING VUJUDGA KELISHI. ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATI VA DERIVATSION JARAYONLARI Hakimova Zamira, Abilova Zulfiya	849
INTERCULTURAL COMMUNICATION AND THE PROBLEMS OF TEACHING ENGLISH TO CADETS Musayeva Shahzoda Ibrohimovna	856
ЭКСПРЕССИЯ PD-L1/PD-1 ПРИ РАКЕ ЖЕЛУДКА У КОГОРТНОЙ ГРУППЫ БОЛЬНЫХ В УЗБЕКИСТАНЕ Маллаев М.М.	863
ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	874

ФИО автора: *Аҳмадов Олимжон Шодмонович,*

Бухоро давлат университети, педагогика кафедраси ўқитувчиси

Название публикации: «АҲМАД ДОНИШ ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ ФИДОЙИСИ (XIX АСР ОХИРИ-XX АСР БИРИНЧИ ЧОРАГИДА)»

Аннотация: Ушбу мақолада Бухорода XIX аср охири-XX аср биринчи чорагида таълим-тарбиясини замонавий, дунёвий ва миллий тизимини яратишдаги мутаффакир олим Аҳмад Дониш ҳаёти илмий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Аннотация: В данной статье в первой четверти 20 века был проведен научный анализ жизни ученого Ахмада Дониша в Бухаре в создании современной, светской и национальной системы образования в конце XIX-XX веков.

Summary: This article provides a scientific analysis of the life of Ahmad Donish, a thinker who created a modern, secular and national system of education in Bukhara in the late nineteenth and first quarters of the twentieth century.

Таянч сўзлар: “Наводир ул-вақое”, “Фарзандларга васият”, касб, таълим, тарбия, узлуксиз таълим, тадқиқот, мақола, дастур, тизим, анъанавий таълим, мактаб, мадраса.

Ключевые слова: "Наводир уль-Вак", "завещание детям", профессия, образование, воспитание, непрерывное образование, исследование, статья, программа, Система, традиционное образование, школа, медресе.

Key words: Navodir ul-waqoe ”, “ Will to children ”, profession, education, upbringing, continuous education, research, article, program, system, traditional education, school, madrasa.

Ёш авлодга касбий таълим-тарбия бериш Аҳмад Дониш қарашларининг асосий муҳим омил ҳисобланади.

Унинг XIX асрнинг иккинчи ярмида Бухорода ёзилган фалсафий, ижтмоий-сиёсий, ахлоқий-тарбиявий масалаларга бағишланган “Наводир ул-вақое” китобида “Фарзандларга васият. Касб ва хунарнинг фойдалари ҳақида”

номли алоҳида боб бўлиб, унда истеъдодли мутафаккирнинг тажрибалари асосида чиқарган ҳаётий хулосалари, панд-ўғитлари баён этилган. Бобнинг асосий ғоявий мазмунини болаларнинг илм ва ҳунар ўрганишга даъват этиш фикри ташкил этади. “Ўғилларим, сизлар халқнинг ҳожатини чиқарадиган бир ҳунарнинг бошини ушланглар, шу билан жамиятга ҳам ёрдам қилган бўласизлар”⁴⁴ деб уқтиради Аҳмад Дониш.

Дарҳақиқат, олим таъкидлаганидек, ҳар бир ҳунарманд ўз ҳунарини камолга етказиб уни халққа билдириб, юзага чиқаришга интилиб яшайди.

У яна меҳнат қилмай, дангасалик билан кун ўтказган одам бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам обрў топа олмайди, - деб ёзади. Унинг фикрича, ҳар бир мусулмон одам энг аввал ўзига зарур бўлган илмларни ўқиши фарздир. Шундан сунг тирикчилик учун бирор касб-ҳунар урганиши лозим⁴⁵.

Маълумки, Аҳмад Дониш яшаган тарихий даврда Бухоро амирлиги ўзининг чуқур иқтисодий, сиёсий, маданий инқирозини бошдан кечирди. Амирлик ҳукуматида фаолият олиб борган шайх ва уламолар, турли мансаб эгалари (қозилар, қишлоқ оқсоқоллари) алдов, порахўрлик, лаганбардорлик, иккиюзламачилик каби иллатлар ботқоғига ботиб қолган эдилар. Улар ҳақида фикр билдириб Аҳмад Дониш: “Мен кўряпманки шайхлар - ёлғончи, уламолар - порахўр. Менинг ўзим ҳақиқат йўлини топа олмай қолдим, ақлимга сиғдира олмайманки, ҳақиқат йули ёпик, алдамчиликнинг - катта йўли очик, бундай - ҳолатнинг моҳиятини тушуна олмай қолдим⁴⁶” - деб ёзади.

Бухоро мадрасаларидаги кўпгина толиби илмлар учун ўқишдан мақсад чиновник бўлиш, мансаб пиллапояларидан муваффақият ва фахр билан кўтарилиш, келажакда бойлик тўплаш бўлиб қолганлиги унинг томонидан афсус билан қайд қилинган. Мударриснинг фикри шу тахлитда бўлганидан кейин толиби илмдан нима кутиш мумкин? Ҳолбуки, Аҳмад Дониш фикрича, ҳар бир мадраса талабаси таълим жараёнида ўзидаги иймон ва эътиқодни

⁴⁴ Ўша жойда - Б. 75.

⁴⁵ Ўша жойда - Б. 115.

⁴⁶ Аҳмад Дониш. Главы из книги “Редкостные-события” / В кн: Путешествие из Бухары в Петербург,- Сталинабад, 1960. – Стр. 226.

мустаҳкамлаши, инсоният яратган илмларни кунт ва чидам билан эгаллаши, ҳаётда камтарин ва ахлоқли бўлиши кабилар мавжуд жамиятни соғломлаштириш тамойилидир. Ушбу қарашларнинг ҳозирги давр учун ҳам аҳамияти беқиёслиги сезилиб турибди ва бу, айти пайтда, маърифатпарвар ғояларининг умрбоқийлигидан далолат беради. “Ўз устида муттасил ишламаган, ахлоқи ва кундалик маиший турмуши билан толиби илмларга салбий таъсир курсатган мударрис шогирдлар тайёрламайди, балки қароқчининг қўлига қилич тутқазади⁴⁷” - дейди Аҳмад Дониш.

Аҳмад Дониш муаллимлик касбини машаққатлари ҳақида ҳам фикр юритиб, кундуз куни муаллим ўз ўқувчилари билан машғулотда банд бўлади, кечкурун эса эртанги кунги машғулотларга тайёрланади, хуллас, у умр буйи ўқийди ва ўз касби билан муттасил, танаффуссиз шуғулланади каби қимматли фикрларни баён қилган. Аҳмад Дониш ўзининг мударрислик касбини танламаганлиги сабаблари ҳақида ҳам тўхталиб ўтган: “Мен бундай машғулотда (муаллимликда), касбда ушбу ва у дунёда ҳеч қандай фойдали жиҳатлар кўрмадим. Бу дунёда мударрисларга 300 динор микдориди маош тўлашади. Мен: “Шундай оз микдордаги сумма ўсмир ва болаларнинг шовқин-суронига чидашга арзийдими?” - деб ҳисобладим. У дунёда эса мударрисга бу дунёда олган бир дирҳамига икки дирҳам тўлов беришга тўғри келади⁴⁸” - каби фикрларни ёзиб қолдирган.

Бу билан адиб мамлакат истиқболини таъминлашда муҳим тоифа ва асосий бўғин бўлган мударрисларга амирликда ҳатто ўз оиласини таъминлашга ҳам етадиган маош тўланмаганлиги, мударрислар ўша 300 динорлик оз маошни ҳам ҳалол қилиб олмаётганлиги, улар бу гуноҳлари учун охиратда сўрок қилинишини афеус билан қайд этган.

Аҳмад Дониш талқинича, оила куришда, жуфти ҳалол танлашда фақат бойлик учун, фақат фарзанд учун, фақат насл-насабига қараб уйланиш шарт эмас. Бироқ жуфти ҳалол танлашда қиз боланинг насабига эътибор бериш лозим.

⁴⁷ Ўша китоб- Б. 227.

⁴⁸ Ўша китоб- Б. 228.

Насли покиза аёл хаёли, ифбатли, сабрли, итоатгўй уй бекаси бўла олади. Насл-насаби паст аёл сал кийинчилик кўрса, сабрсизлик қилади, унинг гапи кўчага чиқиб, эрини иззат-хурматсиз қилиб, итоатсиз бўлади⁴⁹.

Аҳмад Дониш оила қуриш ва уни сақлаш учун кўп ҳаракат қилиш кераклиги, эр-хотин муносабатларида никоҳ шартларининг бажарилиши азобларсиз, кийинчилик афсус-надоматларсиз бўлмаслигини таъкидлайди. У йигитларни оила қурмасдан олдиноқ унга рухий, ақлий тайёргарлик кўришга чақиради. Оила никоҳ асосида қурилар экан, ақл билан танланган жуфти ҳалол, яхши хотин-бу ёрдамчи дўст эканлиги, ақлли эркак, ақл билан ўзаро маслаҳат ва розилик билан уй хўжалигини юргизиши кераклигини уқтиради. Оилали эркакнинг йиллик даромади 500-1000 дирхамгача бўлиши, унинг илми ва хунари бўлиб, унинг орқасидан оила тебратиши шартлиги, шахсий уйи, мулки ва хўжалиги, нуқсонлардан холи ташқи гўзаллиги, жисмоний баркамоллиги бўлиши кераклигини таъкидлайди. Аҳмад Дониш эркак, эрнинг оиладаги, хотиннинг эр олдидаги мажбуриятлари ҳақида, кайнонанинг оиладаги ўрни ҳақида қизиқарли, пур-ҳикмат фикрларни келтиради. Дониш асарида хотиннинг эр олдидаги мажбуриятларини кўрсатиб берган. Булар куйидагилар:

Ўз эри ҳақида фақат яхши гаплар гапириши керак.

Турмуш ўртоғининг камчиликларини яшириши керак. Ўзаро муносабатлардаги гаплар, икир-чикир муносабатларни сир тутиши керак.

Эрининг истакларини бажариши керак.

Эрининг хурсандчилигига шерик бўлиши керак.

Бойлигини, мулкини асраши керак.

Итоатли, раҳмдил, меҳрибон, қаноатли бўлиши лозим.

Доимо саранжом-сарашта, озода ва ораста бўлиши керак.

Эри олдида бойлиги ва чиройи билан мактанмаслиги керак.

Ношукур бўлмаслиги керак.

Эрининг қизиқишларини устун кўйиши керак.

⁴⁹ Қомусий мутафаккир. Аҳмад Донишнинг "Наводир ул-вақое" асари адабий фалсафий- ахлоқий маънавий манба ва унинг замонавий моҳияти" мавзuida Республика илмий анжумани материаллари. Бухоро. 2007. - Б. 54.

Ўзи уддасидан чиқиб биладиган ишни эрининг бўйнига юкламаслиги керак.

Сабабсиз, ўринсиз талоқ сўрамаслик керак.

Эрнинг хотин олдидаги, оиладаги мажбуриятларини қуйидагича кўрсатади:

Ўз уйида шод бўлсин боладай, бош бўлсин эркакдай.

Уйга табассум билан кирсин, уйдан жим чиқиб кетсин.

Ўзи келтирган нарсалари доирасида таом талаб қилсин.

Ўзи келтирмаган нарса учун тихирлик қилмасин⁵⁰.

Имконият даражасида ҳазилкаш бўлсин.

Оиласидагиларнинг, айниқса хотинининг асоссиз, қуруқ хоҳиш ва инжиқликларига қарши қатъиятли бўлсин.

Шариат, одат ва конунларга қарши ҳаракатлар юз берса, жазоласин.

Бўлмаса ҳокимиятни қўлдан бой беради.

Эр сабрли, чидамли, ғазабини жиловлай оладигани бўлсин.

Ҳар қандай ноилож вазиятда ўртамиёна даражада турсин.

Ҳафтасига бир марта оиласига ширинлик келтирсин.

Ҳалол луқма билан оиласини боқсин.

Сир сақлай олсин.

Аҳмад Дониш қайнона, ўғлининг оиласида яшайдиган онага ўғил фарзанд озиқ-овқат, кийим-бош, уй, жиҳозлар олиб бериши керак. Қайнона шу билан кифояланаши ва бўлар-бўлмас хўжалик ишларига аралашмаслиги керак, деб ҳисоблайди. Ўғил қайнона-келин муносабатларни яхшилашга қанчалик уринмасин, бефойда бўлиб, улар ўз фикрида қолиши ва бир-бирига нисбатан душманона кайфият бир умрга эканлигига мисоллар келтиради⁵¹.

⁵⁰ Аҳмад Дониш. "Наводир ул-вақое" (Нодир воқеалар). Т. Фан. - 1964. (Форс тожикчадан А.Ҳамроев ва А.Шокиров таржимаси). - Б. 214.

⁵¹ Аҳмад Дониш. Ўша китоб. - Б. 229. \

Ўз оиласини бошқара олмай, ношукурлигидан оиласидан ажралиб, иккинчи марта уйланган инсонлар муаммоси аслида кўпайиб, ахволи баттар оғирлашишини мисоллар билан изоҳлайди.

Оиланинг бахти донишманд хотинда, бахтсизлиги эркакнинг ўзига бўлган ишончини йўқотиб, ҳаётини дўзахга айланишига олиб келадиган нодон, ношукур, сабрсиз аёлда деб билади.

Аҳмад Дониш қалам аҳлларининг нон топиш учун кўллайдиган касб-хунарлари, бутун зоҳирий илмлар: фикҳ ва фароиз, ҳисоб ва фатво, сижил ва тиб нужум ва шоирлику муаллимлик ва котиблик кабилар маданият учун зарурлигини, бу илм ва хунарлар инсоният учун фойда келтиришини ва шу билан бирга илмнинг ўсишига кенг йул очишини, бироқ, булардан асл мақсад халққа фойда келтиришдан иборат бўлиши лозимлигини бунинг орқасидан, албатта, нон топилишини алоҳида эслатиб ўтади⁵². Акс холда, ҳар қандай илм-хунар ҳам охири ўзи учун зарарли бўлиб чиқишини, бутун хунарларнинг аълоси илм эканлигини ёдга солади.

Аҳмад Дониш мударрислик ва муаллимлик хизматларини юракни дунё ғаразларидан поклаб шуғулланиш лозим бўлган улуғ касблар сирасига киритади. "Агар бу ишлар ғараз билан қилинса, бу касб эгалари ўзларини ҳам, халқни ҳам адаштирадилар"- деб ёзади доно маърифатпарвар.

Аҳмад Дониш касб-хунар ва унинг фойдалари ҳақида гапирар экан. меҳнатсеварликни, ҳалолликни улуғлаб, ялқовлик ва дангасаликни кескин қоралайди. Ялқовлик ва дангасалик билан умр кечирган одам инсоният шарафидан ажралган бўлиб, икки дунёда ҳам зиён кўражагини билдиради⁵³.

Аҳмад Дониш ҳаром-ҳаришдан мол топиб, уни ўринсиз жойларга сарф қилиш сира олий ҳимматлилик ҳисобланмаслигини тушунтиради. У илм, хунар ҳақида айтилган ҳадисларга ҳам муносабат билдирар экан, илм, хушфазилат ва

⁵² Комусий мутафаккир. ... Б. 85-86.

⁵³ Қаранг. Аҳмад Дониш. Ўша асарлар. 323-401.

хунар ҳақида айтилган ҳадис ва оятларнинг ҳаммаси кейингиларга илм қолдириш учун ташвиқот эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Хуллас Бухоро тараққийпарварларининг отаси Аҳмад Дониш нафақат астроном, файласуф, нужум илми, шунингдек таълим тарбия соҳалининг ҳам улуғ билимдони, унинг қарашларинга ҳозирги замон учун ҳам ҳамоҳангдир.

Таълим мақсади билан таълим мазмуни шакли, усули ва воситалари узвий боғланган бўлиб, мақсад мазмун, шакл, усул ва восита ўз навбатида, таълим самараси, натижасини, шунингдек таълим жамият эҳтиёжи ва келажаги учун қандай шахсни етиштиришини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – Т. 10. – №. 12. – С. 1224-1227.
2. Аҳмедов О. Ш. ОБРАЗОВАНИЕ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ (НА ОСНОВЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ПРАВИТЕЛЕЙ) //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 6 (131). – С. 10-13.
3. Ahmadov O. БУХОРО АМИРЛИГИДА ЯНГИ УСУЛ МАКТАБЛАРИ ФАОЛИЯТИ. ЮТУҚЛАРИ ВА МУАММОЛАР //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
4. Ahmadov O. XIX аср охири-XX аср биринчи чорагида Бухорода таълим-тарбия тизимининг манбавий асослари ва адабиётлар таснифи //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 4. – №. 4.
5. Ahmadov O. BUXORO BOSMAXONA VA NASHRIYOTLARIGA TEXNIKA SOHASIDAGI YANGILIKLARNING KIRIB KELISH TARIXIDAN (1920-1924-YILLAR) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.